

KOMPIUTERINIŲ KATALOGŲ TECHNOLOGIJOS

Aurelija Striogienė

Šiuolaikinės informacijos technologijos vis labiau keičia bibliotekų veiklą, jų socialines ir komunikacines funkcijas. Kompiuterizacija bibliotekoms suteikė galimybę geriau atlikti pagrindinę funkciją – išsamią informacijos paiešką ir greitą jos pateikimą skaitytojui. Kompiuteriniai katalogai (KK) užima svarbią vietą bibliotekos informacijos sistemoje. Per KK sistemą bibliotekos įsilieja į bendrą visuomenės informacinę struktūrą.

Pastaruoju metu iškilio nauji KK tyrimo ir naudojimo aspektai, kinta KK technologijos. Svarbiausi pokyčiai susiję su KK naudojimu bibliotekai dirbant tinkluose, OPAC (Online public access catalogue) funkcionavimu, bibliotekų dalyvavimu sudarant KK.

Bibliotekose kompiuterizuojami visi pagrindiniai bibliotekos veiklos kryptiųjų procesai ir operacijos: komplektavimas, apskaita, bibliotekinis bibliografinis darbas, darbas su skaitytojais. Pirmasis bibliotekos kompiuterizavimo etapas – kompiuterinio knygų katalogo formavimas. Jis gali visiškai atlikti sisteminio, dalykinio, abėcėlinio bei kitų katalogų ir kartotekų funkcijas.

Tikslinga visų pirma pradėti formuoti naujų leidinių duomenų bazes (DB). Žinoma, vienu metu kompiuterizuojama naujų leidinių apskaita, spaudinių apdorojimo procesai. Toliau kompiuterizavimas priklauso nuo padėties konkrečioje bibliotekoje, jos specifikos, jos skyrių pasirengimo kompiuterizacijai. Jeigu manoma, kad reikalingas retrospektyvus tam tikrų knygų arba periodinių leidinių straipsnių masyvas, kuriamos atitinkamos DB [5; 63]. KK praplečia bibliografinės paieškos galimybes. Jeigu informacijos vartotojas ieško konkretaus leidinio ir apie jį „kažką”

žino, tai paieška KK galima pagal bibliografinio aprašo elementus. Tai KK pranašumas prieš abėcėlinį kortelinį katalogą, kur mes galime vykdyti paiešką pagal autorių (individualų ir kolektyvinių) ir rečiau pagal antraštę. Jeigu skaitytojas neturi duomenų apie leidinį, paieška sudėtingesnė. Ji susijusi su dokumento turiniu. Klasifikacijos sistemų galimybės korteliniame kataloge atskleidžia ne daugiau kaip 15 procentų [7; 2]. Tik kompiuteris gali vykdyti daugiaaspektę ar hierarchinę paiešką („aukščiau–žemiau“). Taip pat galima kombinuoti teminius požymius ir bibliografinio aprašo elementus, tuo atveju padidėja konkretaus leidinio paieškos galimybės.

Priklausomai nuo funkcijų (žinoma, visas funkcijas gali vykdyti ir vienas KK) ir sprendžiamų uždavinių išskiriami trys kompiuterinio katalogo tipai [7; 20]:

1. KK, vykdamas tik bibliografines funkcijas ir neorientuotas vykdyti teminės paieškos. Šio tipo KK teikia informaciją, ar yra konkretus leidinys, jeigu yra, tai kur saugomas.

2. KK, kuriamas priklausomai nuo konkrečios bibliotekos ar informacijos įstaigos poreikių ir užtikrinantis išsamią teminę paiešką, dažnai retrospektyvinę.

3. OPAC* – KK, kuris paprastai veikia nuolat pildomos duomenų bazės pagrindu, ir tuo pačiu metu juo gali naudotis skaitytojai. OPAC daugeliu atvejų atlieka abėcėlinių ir dalykinių katalogų funkcijas, užtikrina paiešką pagal pagrindinius bibliografinius duomenis ir tematiką. Paieška OPAC galima ne tik jį sukūrusioje bibliotekoje, bet ir per nacionalinius ir tarptautinius tinklus.

Skiriamos trys OPAC kartos [4; 409]. Pirmoji OPAC karta kilo iš tradicinių katalogų ir kompiuterizuotų sistemų. Paieškos požymiai tokie patys kaip ir tradicinių katalogų, t. y. autorius ar antraštė (kaip frazė) ir dalykinė antraštė (kaip frazė). Taip pat paieška galima pagal tokius akronimus, kaip autorius-antraštė,

*On-line yra verčiamas įvairiai – dirbantis realiu laiko režimu; tiesioginiu režimu; su interaktyvia prieiga; dialoginis [9; 55]

apimančius pirmąsias keturias autoriaus pavardės raides ir pirmąsias keturias antraštės reikšminio žodžio raides. Pirmos kartos OPAC reikalavo tikslių suderintų paieškos temų ir taip pat buvo netolerantiški vartotojų paieškos metu padarytoms klaidoms. Paieška pirmosios kartos OPAC buvo vykdoma per meniu. Dalykų paieška vykdoma pagal klasifikacinį indeksą ar pagal vieną reikšminį antraštės žodį. Tokia paieška gali būti sėkminga, jeigu klasifikacinis indeksas ar reikšminis žodis yra specifinis. Paieška pirmosios kartos OPAC turėjo panašių charakteristikų kaip ir paieška spausdintuose ar korteliniuose kataloguose.

Antrojoje OPAC kartoje pradėta šalinti kai kuriuos paieškos apribojimus. Paieška šios kartos OPAC yra lengvesnė. Ji pagrįsta reikšminių žodžių paieška. Tam gali būti naudojama ir paprasta komandų kalba.

Trečiosios kartos OPAC vartoja natūralios kalbos sąsają. Vartotojai gali įvesti užklausą kaip natūralios kalbos frazę, ir paieška vyksta automatiškai, toliau vartotojui nedalyvaujant.

OPAC bibliotekinių katalogų forma grindžiama naujausiomis koncepcijomis. Tobulinant OPAC dėmesys kreipiamas į tris pagrindinius OPAC komponentus:

1. Įrašų, failų duomenų turinys, jų struktūra ir organizacija. Įrašuose siekiama pateikti gilesnę dokumento turinio analizę, o kai kurių dokumentų ir pilną tekstą.

2. Paieškos požymis ir paieškos metodai: dalykas, antraštė, autorius ir kt. Hipertekstas ir kitos naujos atsirandančios paieškos strategijos.

3. Vartotojo sąsajos charakteristikos. Siekiama padaryti, kad duomenys būtų lengviau prieinami vartotojui.

Praktiškai vienos OPAC sistemos lengvos naudoti, o kitos vis dar labai sudėtingos. Bibliotekoms pradėjus dirbti tinklais, kinta KK vaidmuo. Skaitytojas gali naudotis tame tinkle esančių bibliotekų KK. Todėl pradėti kurti tarptautiniai bibliotekų susivienijimai, tokie kaip Online Computer Library Centre (OCLC) ir Project Integrated Catalog Automation (PICA).

OCLC – stambiausias kompiuterizuotas bibliotekų centras JAV, suteikiantis tiesioginiu režimu arba per CD-ROM'us bibliografinę produkciją ir informacines paslaugas bibliotekoms, bibliotekiniams tinklams ir informacinėms sistemoms 61 pasaulio šalyje [8; 31].

OCLC dalyvauja realizuojant daugelį stambių projektų [8; 36]. „CONSER“ – išsamios serialinių leidinių DB sukūrimas. Programoje dalyvauja: trys nacionalinės JAV bibliotekos (Kongreso, Medicinos, Žemės ūkio), Nacionalinė Kanados biblioteka ir dar devyniolika bibliotekų.

„United States Newspaper Program“ – 300 000 laikraščių, publikuotų nuo 1690 metų Šiaurės Amerikoje, DB sukūrimas.

„Major Microforms Project“ – realizuojamas mokslinių bibliotekų konsultacinės tarybos, sukuriant pilną mikroformų originalų bibliografiją.

„Linked System Project“ – trijų stambiausių kompiuterizuotų DB: OCLC, Kongreso bibliotekos ir mokslinių bibliotekų informacinio tinklo (Research Library Information Network – RLIN), sujungimas.

1990 metais pradėtas įgyvendinti projektas PRISM Service. Gavus bibliotekoje naują leidinį, kataloguotojas įveda į OCLC DB minimalų kiekį paieškos požymių, identifikuojančių leidinį. Jeigu duomenų apie leidinį nėra, sistema leidžia įvesti pilną bibliografinį įrašą MARC formatu (žinoma, tai atliekama tose bibliotekose, kuriose kataloguotojai turi pilną komplektą OCLC darbo instrukcijų). Jeigu bibliotekoje gautas leidinys jau yra įvestas į OCLC DB, tai prie šio įrašo įvedamas tik bibliotekos šifras, ir jei biblioteka sutinka siųsti leidinį per TBA, nurodoma „supplier“. 1990 metais pradėjo veikti EPIC sistema, o nuo 1991 metų ir First Search sistema. Vykdam šiose sistemose tam tikro leidinio paiešką, nustatoma, kuriose bibliotekose jis yra ir ar jis siunčiamas per TBA. Sistemos suteikia informacijos ne tik monografiniu, bet ir analitiniu lygiu. „Article First“ DB suteikia abonementui pilną dokumento tekstą spausdintu pavidalu per

faksimilinį ryšį. 1994 metais EPIC ir First Search galėjo naudotis septyniasdešimčia įvairaus turinio ir paskirties DB, tarp jų tokio- mis svarbiomis, kaip „Art and Humanities Search”, „Dissertation Abstracts”, GEOBASE, MEDLINE [8; 37]. Operatyvią informa- ciją apie einamosios periodikos turinį galima gauti kreipiantis į „OCLC Content Alert Service”.

Be šių minėtų paslaugų, OCLC atliekamas mokslo tiriamasis darbas. Perspektyvūs KK technologijų ir apskritai informacinių technologijų vystymo projektai žymiai aplenkia bibliotekų praktiką.

Europoje šiuo metu, manoma, labiausiai kompiuterizuotas bibliotekų susivienijimas – bibliotekinė sistema PICA. Ji pradėta taikyti Olandijoje Karališkosios bibliotekos (Royal Library) ir universitetų bibliotekų iniciatyva, siekiant kompiuterizuoti biblio- tekinius procesus [2; 3].

PICA susideda iš centrinių ir vietinių sistemų, kurios priei- namos per vieningą vartotojų sąsają. Centrinės sistemos admi- nistruoja centrinį kataloginį duomenų banką. Bibliotekos PICA dalyvės naudojami paskirstyto katalogavimo sistema (Shared Ca- taloguing System). Visų bibliotekų pastangomis formuojamas in- formacijos paieškos tezauras. Bibliotekos gali lengvai pasinaudoti deskriptoriais, kurie jau įvesti į tezaurą. Kiekviena biblioteka turi iš naujo sudaryti vidutiniškai tik 15 procentų antraštinių deskrip- torių, dažniausiai savo poreikiams. Išsamesnę bibliografinę infor- maciją – dalykines antraštes, referatus – vartotojas gali rasti še- šiolikoje dialoginės informacijos paieškos sistemos (Online Ret- rieval System – ORS) duomenų bazių.

Vietinės PICA sistemos yra skirtos vietiniams uždaviniams: komplektavimui, išdavimo administravimui ir dalykiniam katalo- gavimui vietoje bei regioniniams užsakymams savo geografinėse ribose. 1996 metų pradžioje jau veikė dvidešimt aštuonios vietinė- sios sistemos [1; 5].

PICA plėtojama dviem kryptimis: greito dokumentų prista- tymo (Rapid Document Delivery Project – RAPDOC) ir atviro bibliotekų tinklo (Open Library Network – OLN) [2; 5].

RAPDOC siekiama įvairiomis organizacinėmis ir techninėmis priemonėmis sutrumpinti užsakytų straipsnių pristatymo laiką. Šiame projekte dalyvaujančių bibliotekų tikslas yra pristatyti užsakytą straipsnį ne vėliau kaip per 24 valandas nuo užsakymo pateikimo.

OLN suteikia vartotojui galimybę atlikti paiešką visų tinkle esančių bibliotekų kataloguose. Suradęs reikalingą publikaciją, vartotojas gali ją užsisakyti per centrinės sistemos TBA, tiesiogiai naudodamas RAPDOC.

Lietuva, kurdama integralią bibliotekų informacijos sistemą, ateityje orientuosis į PICA ir OCLC paslaugas. KK technologijos keisis bibliotekoms pereinant į antrąjį kompiuterizavimo etapą, kai bibliotekos teiks ne tik bibliografinę informaciją, bet ir pirminius dokumentus. Tuo pačiu keisis ir KK funkcijos.

LITERATŪRA

1. Augustinaitis A. Informacijos greitelių bibliotekininkai // Tarp knygu. – 1996. – Nr. 7. – P. 7.
2. OBN Final Report: From Project to Library Users. – Leiden, 1992.
3. Reynolds D. Library Automation: Issues and Applications. – New York, London, 1985. – 615 p.
4. Rowley J. Organizing Knowledge: an Introduction to Information Retrieval. – Second ed. – Gower, 1992. – 510 p.
5. Мосягин В.В. О порядке компьютеризации библиотеки // Науч. и техн. б-ки. – 1995. – Но. 10/11. – С. 57-67.
6. Сукиасян Э. Р. Конверсия каталогов : подход к проблеме // Науч. и техн. б-ки. – 1993. – Но. 8. – С. 24-37.
7. Сукиасян Э. Р. Компьютеризация библиотеки : с чего начать и чем закончить? // Науч. и техн. б-ки. – 1993. – Но. 12. – С. 19-30.
8. Сукиасян Э. Р. OCLC : вчера, сегодня, завтра // Науч. и техн. б-ки. – 1995. – Но. 8/9. – С. 31-50.
9. Шиндряева И. М. Электронный каталог в библиотеках США // Науч. и техн. б-ки. – 1995. – Но. 6. – С. 54-66.

THE TECHNOLOGY OF COMPUTER CATALOGUES

Summary

Computer catalogues take an important place in the Library Information system. The technology of computer catalogues is changing. It is connected with computer catalogues using inter-library networking and on-line public access catalogue (OPAC) functioning. OPAC has a fundamental effect on user accessibility to library catalogues.

First and foremost, the researcher has confirmed that users use OPAC's when they have eschewed the card or an other catalogue. OPACs can be searched from a workstation within the originating library at a terminal elsewhere in the organization or remotely via national and even international telecommunications networks. There are three generations of OPACs.

The On-line Computer Library Center (OCLC) and Project Integrated Catalog Automation (PICA) are large library cooperatives. The Lithuanian Integrated Library Information System will use the productions of OCLC and PICA in the future.